

zavest" ter na Zahodu "narodni značaj" in se v obdobju hladne vojne s svojo raztegljivostjo uspela predstaviti kot ljudski združevalni moment v boju proti sovražniku. Ohranila se je vsebina, spremenila forma, pravi Malešević. Prav tako se je zgodilo, ko je to vlogo od začetka 60. naprej začela prevzemati identiteta, v imenu katere je še vedno mogoča politična mobilizacija za boj, ubijanje in umiranje, za ohranitev "identitet" (str. 213).

Kot celota ponuja zbornik zanimiv vpogled tako v preteklost samega koncepta skupnosti in z njim povezanega družbenega delovanja, kot tudi v turbulentno sedanjost in nejasno prihodnost, ga multiperspektivno osvetljuje, kar dopolnjuje medsebojna prepletenost in komplementarnost prispevkov, in vzpodbuja premislek o temah nacionalizma, narodnosti in globalizacije, ki se danes v medsebojnih povezavah kažejo še posebej aktualne in nikakor ne zanemarljive. Resda sama zasnova ne dovoljuje preveč poglobljenega pristopa, avtorji pa vendarle predstavljajo izvlečke svojega dosedanjega dela in spodbujajo nadaljnje branje.

Martin Pogačar

Nacionalna identiteta in kultura

Ur. Neda Pagon in Mitja Čepič
ICK, 2003

V času, ko na evropskem nebu vzhajajo nove zvezde, se odpirajo nova in ponovno zastavljajo stara vprašanja o esenci nacionalnega, o mestu in vlogi, pomenu in vrednosti, sodobnosti in zastarelosti, ustreznosti samih konceptov identitete in nacionalnega interesa in kulture, še posebno v luči novonastalih razmerij tako na ravni vsake posamezne članice Evropske zveze kot tudi na med- in nadnacionalnih ravneh skupnosti kot celote. In ne glede na teoretsko problematiko rabe tega pojmovja pojavi, ki jih označuje, p/ostajajo vedno bolj aktualni in vsekakor nespregledljivi.

Tako zbornik, ki je nastal na podlagi istoimenske raziskave, urenila pa sta ga Neda Pagon in Mitja Čepič, prinaša devetih piscev, ki se pri svojem delu srečujejo s tovrstno problematiko, devet pogledov in pristopov, ki vzpodbujajo razmišljanje o sodobnosti in dinamiko teh navidez trdnih konceptov.

Še posebej zanimiv se kaže izbor besedil in njih vsebina v luči pristopa Slovenije in devetih držav vzhodne Evrope k EU, kar je vsekakor dogodek, ki (lahko) v temeljih (za)maje predstave o nacionalni identiteti in predstavlja določeno preizkušnjo, pri tem pa ne smemo pozabiti, da so te predstave v osnovi izredno majave in se nespremenljive lahko zazdijo šele pozgodovinjene. Primer Slovenije je še toliko zgovornejši, ker se s tovrstnim "majanjem" srečujemo že vrsto let, pravzaprav, z daljšimi ali krajšimi prekinitivami, celo prejšnje stoletje in še dlje, še posebej pa ob izteku in prelomu tisočletja, kar nenazad-

nje potrjuje tudi zajeten seznam zadevne literature in drugih prispevkov, naveden v Dodatku.

Mladen Dolar ob tezi, da so bile "vse bistvene točke, na katere se opira slovenska nacionalna identiteta, ravno točke prekinitve z avtohtonostjo in nacionalno identiteto" (str. 30), prepričljivo osvetljuje niz diskontinuitetnih rezov, ki so vsak v svojem času predstavljali odpad(ek) in izdajo slovenstva, a se pogledu skozi časovni retrovizor vendarle kažejo kot njegova konstitutivna osnova. To pomeni, "da kultura nikoli ni bila preprosto branik slovenske nacionalne identitete, kot se glasi stalni topos, temveč da je bila njen stalni sprevrtačevalec" (str. 32). Rez z ustaljenim lahko vzpostavi točko, prek katere se vzpostavlja tradicija, saj šele časovni in vsebinski odmik omogočita spoznavanje in ponotranjenje neke lastnosti, poteze, spoznanja o konstitutivnosti le-te. Pri tem pa se mi zdi potrebno opozoriti, da je tudi rez kot tak ideološko retrokonstruirana točka, katere prelomnost, prevratnost postane vidna šele vnaprej, iz situacije, ki za svoj obstanek išče nove oporne točke, saj v času nastanka kot taka ni mogla biti prepoznana, bila je spregledana, prepovedana ali nerazumljena. Pisec opozarja na premoč pogleda, ki razliko in protislovje umešča v identiteto, nad tistim, ki identiteto razume kot notranje enotno in razliko išče zunaj. Šele prvi pogled omogoča kritično sprejemanje vedno novih vsebin in možnost razkrivanja otopeljajočih samoumevnosti, ki jih vsiljuje na eni strani fantazma rajskega zahoda in na drugi oklepanje domačne preteklosti, kjer morda ne bi bilo odveč dodati, da v ozadju te opozicije stoji izkušnja "zapuščenega Balkana".

Vsak poskus definiranja nacionalnega se hitro sprevrže v lov za pasjim repom in predpostavlja ekskluzivno kanonizacijo. V osnovi gre vendarle za dinamične koncepte, katerih relativna trdnost se s/trese ob vsakem srečanju z "zunaj", ki predstavlja poseg v stereotipiziran, mitologiziran sistem in glede na to, da je slovensko politično življenje tesno prepleteno in do neke mere utemeljeno na mitskih razsežjih slovenstva in ga mora povratno seveda braniti, se pojavlja tudi vprašanje mesta nacionalnega interesa in identitete v kulturni politiki. Svoj pogled na to predstavi Jože Vogrinc, ki pravi, da mora država zagotoviti infrastrukturni okvir delovanja raznolikim sferam kulturne produkcije ter zlasti stimulirati sponzoriranje v zameno za zmanjševanje stalnega državnega financiranja (str. 48), kar v kratkem pomeni, da "nacionalno identiteto" najuspešneje razvijamo tako, da ustvarimo pogoje za kvalitetno življenje in kulturno produkcijo sploh" (str. 51), ki je v globalizirajočem svetu prevečkrat žrtev redukcije vsakršnega delovanja na "prepoznavnost". Na ta način se odpre prostor produktivnem delovanju, ki tako lahko preseže "stanje" stvari, saj v razvoju "nacionalne kulture", referenčnega okvira delovanja, po Vogrinčevih besedah "ni nikakršne neproblematične kontinuitete kakšne ves čas v temelju iste vsebine, ki bi se skozi čas razvijala in ohranjala" (str. 38), s čimer, podobno kot Dolar, poudarja pomen konstitutivnosti reza in problematiko definiranja in zavračanja tujka.

Zanimivo primerjavo "produkcije" dveh narodov, nacionalnih substanc, Slovencev in Grkov, poda Lev Kreft. Na prvi pogled morda, zaradi zgodovinske neprimerljivosti zgodobeh narodov, neustrezna primerja-

va se izkaže kot dober način prikaza mehanizma narodovega nastanka. Po njegovem mnenju je za oblikovanje lastne suverene države neobhodno potrebno proizvesti narod kot skupnost, ker v naravnem stanju ne obstaja (str. 57). Zato je treba najprej vzpostaviti mejo, ločiti neko skupnost od drugih, se pravi vzpostaviti identiteto, ki je v osnovi definirana kot istovetnost objekta s samim seboj oziroma kot različnost v primerjavi z drugim. To je po avtorjevem mnenju naloga zgodovine, znanstvene discipline utemeljene na preverljivosti dejstev in napredku, ki se v tem primeru sicer izkaže kot ustrezno orodje razlage nastanka moderne skupnosti, naroda, vendar pa se mi zdi, da je tako pojmovanje zgodovine, ko naj bi predstavljala neki kvalitativni napredek skozi čas, vseeno preveč poenostavljeno. Ob teritorialnih Kreft obrne pozornost tudi k simbolnim mejam, kar v primeru Slovenije z ozirom na odsotnost ozemelske suverenosti v preteklosti, predstavlja še posebej pomembno potezo, ki je temeljno določila razumevanje slovenstva in Slovencev. V procesu narodenja skupnosti je zlasti pomemben preliv beležene in živete preteklosti – ali kot pravi Kreft, šeg, običajev, jezika, vsega, kar predstavlja nujno sestavino utemeljitve naroda, "izvirno življenje ljudstva" torej, ki pa ga je reformni duh obsodil na izginotje – na mitsko ozadje naroda (str. 63), od koder neopazno deluje.

Taras Kermauner opozarja, da nacionalizem pomeni civilizacijski regres liberalno-razsvetljsko-humanistične ideje in strukturno, zaradi sebebopoveličevalne izključujoče naravnosti delovanja konceptov identitete in interesa, "nujno vodi v nenehno medsebojno tekmovalje in vojskovanje (strukturno neodstranljive vojne)" (str. 74). To

zahteva slepo vztrajanje na prvi pogled jasnih in edinopravih pozicijah, medtem pa se stvari spreminjajo in spodkopavajo temelje te navidezne nespremenljivosti, kar vodi v še agresivnejše ohranjanje neohranljivega. Izpostavi potrebo po avtorefleksivni avtokritični zavesti, pogoj česar je nesamoumevnost nacionalnega interesa in identitete kot vrhovne vrednote (str. 77), in s tem avtonomne posamezne osebe, ki zna in želi sproti vrednotiti odnos do kolektiva in skupine, in proaktivno vzpostavljati ravnovesje in produktivno razmerje med njima. Vendar pa avtor v razmerju skupnost-posameznik namenja preveliko težo posamezniku na račun skupnosti, saj ta, poleg tega, da predstavlja preživetveno okolje, predstavlja tudi naslon, v odnosu do katerega se kritična in refleksivna zavest lahko razvije. Je kot ogledalo, regulacija posameznikovega delovanja, ki šele omogoči udejanjanje avtorefleksivnosti, jo obrusi in izpolni. Zastavlja pa se vprašanje, če avtonomna avtorefleksivna zavest omogoča tudi preseganje duha neizprosne tekmovalnosti in strukturno neodstranljivih vojn.

Izzivi globalizacije in internacionalizacije nas soočajo z zahtevo po preseganju iluzije o kulturni samozadostnosti, ki se napaja v preteklosti neobstoja slovenske politične suverenosti in, kakor opozarja Drago Jančar, predstavljajo zahtevo po prežemanju, še prej seveda tudi razvoj gospodarstva in kulturne produkcije. Opiranje izključno na svojo kulturo je seveda precej romantično, a tudi nefunkcionalno v smislu zagotavljanja pogojev za obstoj in razvoj nacionalne identitete. Kolikor kultura predstavlja temelj vsakršnemu polnovrednemu življenju v sodobnih razvojnih tokovih, ki sicer niso neprašljiva danost, ob-

enem pa so nereverzibilni, uspešno gospodarstvo povratno zagotavlja, oziroma naj bi preživetveno okolje za ne vedno dobičkonosne dejavnosti. Šele takrat, se strinjam, se lahko razvija identiteta, "zavest o moči, polnosti in raznovrstnosti svoje kulture, v kateri se lahko človek realizira, ne da bi opustil svoj jezik in svojo pripadnost (str. 83) in za primerjavo dodam, da se samozavest pri vrednotenju in prakticiranju identitete odraža podobno kot pri petju, kjer takoj spoznamo pevcu, ki v strahu, pogostem pri Slovincih, "ampak kaj bodo rekli drugi", ne poje iz sebe, se nekako ne vživi v pesem, ampak se vseskozi poslušča, ocenjuje sam sebe in skuša prilagoditi zven nekemu "tako naj bi to bilo".

Aleš Debeljak ponudi pogled na dve vrsti nacionalizmov, podkrepil s primeroma baskovske in katalonske inačice. V osnovi gre za primerjavo med zaprtim in odprtim tipom, med izključujočo in vključujočo obliko nacionalizma, med eno, ki svoj obstanek vidi skozi biološko nacionalno čistost, ki je mogoča le za obrambnim obzidjem ter drugo, ki obstane, in to celo uspešno, ravno skozi spodbujanje vključevanja in ponarodovajne "tujkov". S tem, ko se neka skupnost radikalno izolira od sosedov, na videz in kratek rok morda uspešno ustavi prodiranje substancokvarnih elementov v svoje osrčje, vendar pa hkrati onemogoča tudi pritok svežine novosti, še zlasti pa onemogoči razširjanje svojega pogleda navzven, kar pa spet vodi v začarani krog nujnosti notranjega samopotrjevanja in mitiziranja svoje podobe in nezdravega stereotipiziranja sosedov. Sosedje pač so, resda govorijo drug jezik in na svet gledajo drugače, kar pa ne pomeni, da tudi narobe, in to je po Debeljakovem mnenju,

evropejstvo, namreč ne toliko "kvaliteta bivanja, kot (ravno) nekakšen spoznavni razmik, ki ga bližina meje ustvarja v evropskem posamezniku" (str. 93) in zato je potrebno, tudi v Sloveniji, iskati ravnotežje republikanske in narodne identitete (str. 95), pri tem pa se mi zdi pomemben poudarek, da se slovenski kulturni prostor ne konča na mejah, ampak sega tudi čez, tako na zahod, sever kot tudi na pogosto spregledani jugovzhod.

V nadaljevanju se Igor Grdina sprašuje, če bo kdaj anahronizem biti, kar si. To vprašanje se kaže na mestu zlasti v luči misli Franca Vebra, na katero opozarja pisec, namreč, da "morajo mali narodi že za sam fizični obstoj mobilizirati vse svoje duhovne (notranje) in stvarne (tj. na vidni površini zaznavne) potenciale" (str. 97), saj lahko za razliko od velikih, katerih obstoj se zdi naravna danost, mali, v primeru "neintenzivnega bivanja" v smislu duhovne lenobe ali "fizičnega iztrebljenja", izginejo veliko prej, s svojim pogledom na svet vred. Če podležejo, so anahronizem. Hkrati pa se vprašanje anahronizma postavlja tudi na ravni obstoja, kontinuitete bivanja skupnosti, se pravi vztrajanja pri svetosti tradicije, ki zlahka vodi v pasivnost v sedanjosti, pri tem, da "negibnost ni znamenje trdnosti, temveč omtičenosti" (str. 100). Na neki način se vprašanje izkaže malce nerodno zastavljeno, saj sprašuje, če bo to, kar sem danes, jutri anahronizem. Brez prožnosti prilagajanja je odgovor: da. V nasprotnem primeru pa jutri ne bom več to, kar sem bil včeraj.

Zadnji besedili prinašata pogled z meje, od zunaj in znotraj, in s tem morda toliko zgovornejši perspektivi. Pavel Fonda s pomočjo psihoanalize analizira in predstavi izkušnjo tržaš-

kega Slovence, razpetega med predstave o sebi kot predstavniku slovenske manjšine v Italiji v konfrontaciji s ponotranjenimi predstavami, stereotipi večine o manjšini. Pri tem se opre na tristopenjski psihični model razvoja (tudi nacionalizma), ki gre od dvoumne, prek shizo-paranoidne, da/ne, mi/vi, dobro/slabo, do depresivne, ki omogoča sprejetje negativnih vidikov pri sebi in pozitivnih pri drugih, in lahko "predstavlja smer razvoja, zorenja identitete tako pri posamezniku kot skupini" (str. 112), vsako potovanje v drugo smer pa civilizacijski regres. Pri tem opozarja na težave pripadnika manjšine, ki se sooča s trkom dveh identitet, manjšinske in večinske, ki v idealnih razmerah lahko rezultirajo v kvalitetnem sobivanju obeh, se pravi v depresivnem tipu, večkrat pa zaradi zgodovinskih travm pojavljajo izključujoče prevalence oziroma shizo-paranoidni tip (str. 113). Vsekakor se to še posebej izrazito kaže ob mejah, kjer se jasnost pogleda iz notranjosti raztaplja v zmesi etničnih posebnosti, ki se v medsebojnih srečanjih lahko poudarjeno izražajo in zavzemajo izrazito polarne pozicije. Lahko bi celo rekli, da med zamejci slovenstvo živijo intenzivneje, saj prav takšna identifikacija predstavlja oporo v identitetno nestabilnem, večkrat neprijaznem okolju.

Vinko Ošlak skozi spraševanje o univerzalnosti slovenskega in slovenskosti univerzalnega podira dilemo o medsebojni ekskluzivnosti narodnega in kozmopolitskega in kot temelj obstoja nacionalnih posebnosti postavlja njihovo umestitev v širši, naddržavni, kozmopolitski kontekst, ki prerašča zapiranje in izključnost oblastnega območja države, ki ga le-ta vzdržuje pri življenju in sploh vzpostavlja. V tem oziru je misel, da "kar je bil nekoč

heretik, to je danes kozmopolit, se pravi človek, ki si ne pusti natakiniti korzeta zgolj narodne biti, ki naj bi ga vsega zajela in določila, kakor hočejo varuhi svetega ali vsaj tabuiziranega nacionalizma in patriotizma" (str. 124) nadvse povedna, saj razkriva temeljno nasprotje, ki se konstituira na ravni izrekanja pripadnosti oziroma vrednotenja članstva neke, tudi slovenske, skupnosti. V vzpostavljanju odnosa med narodnim in kozmopolitskim posebno pozornost nameni jeziku, jezikovnim rabam na treh ravneh, trem oporiščem biti, ki se opira na krajevno, izražano v narečju, narodno v knjižnem jeziku in kozmopolitsko, ki naj se izraža v skupnem, nevtralnem jeziku človeštva (str. 137), kar je morda le preveč idealističen, čeprav izredno domišljen, predlog, ki je zaradi razpasenosti politične, tehnološke, ekonomske, množično kulturne angleščine zaenkrat lahko le vodilo – deluj v smeri.

Debata o slovenski nacionalni identiteti, kulturi in interesu, vsaj dokler bosta živela dva, ki se bosta štela za Slovenca, ne bo do/končana. Ti prispevki prav tako, kot opozarja urednica, ne tvorijo celovite teorije, zato pa v zavedanju nemožnosti brezprizivnih sodb in receptov nakazujejo možne smeri odgovorov, ki jih na nek način povezuje želja po preseganju omejujočega antagonizma pozicij "briniti" oziroma "živeti" in iščejo v smeri celovitejših pristopov, s katerimi bi lahko našli trdnost in gotovost sami v sebi in ne bi lovili vedno zmuzljivih valov dinamike življenja. Z drugimi besedami, opustiti je treba krčevito oklepanje korenin in s kritične distance oceniti, pogledati, občudovati in negovati celotno drevo, celoten gozd.

Martin Pogačar